

Analyzing Eric Berne's theory of transactional analysis on the "parent" aspect of the characters in the Suvashun novel

Yasin Ajang¹ | Mohammad Ali Mahmoodi² | Mahmood Hasanabadi³

1. PhD student of Persian language and literature at University of Sistan and Baluchestan

2. (Corresponding author) Associate Professor of Persian Language and Literature Department University of Sistan and Baluchestan . Email: mahmmoodi@usb.ac.ir

3. Associate Professor of Persian Language and Literature Department University of Sistan and Baluchestan. Email: mahmoud.hassanabadi@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: July 1, 2023

Received in revised form:
January 16, 2024

Accepted: January 17, 2024

Published online: June
21, 2024.

Keywords:

Transactional Analysis,
Eric Berne, parent aspect,
Simin Daneshvar,
Soowashoon.

ABSTRACT

One of the theories of psychology knowledge that studies the interaction of people and their personality is Eric Burn's theory of transactional analysis. According to Burn's point of view, human personality consists of three aspects: "adult", "parent" and "child" that According to the existing conditions and according to the educational background of each person, one aspect takes control of the personality. According to this theory, a balanced and compatible personality is considered to be one whose mature aspect allows other aspects to control the personality according to the requirements of the situation and position. The events of the "Soowashoon" novel that take place in Shiraz city are known as an example of the entire society of Iran at that time. The psychological characteristics of its characters are depicted, influenced by the conditions of the society and in accordance with it. This research aims to analyze the interaction of the characters in the fictional society of Swoowashoon based on Eric Berne's theory of transactional analysis using a descriptive-analytical method and based on library studies and In this way, reveal the equivalence of the characters and events of Soowashoon novel with the conditions of the society And to answer this basic question, what effect has the tyranny ruling the society had on the paren aspect of the characters in Soowashoon novel. It seems that the despotism of the traditional Iranian society has caused the behavior of most of the characters in the story to be influenced by their "parent" aspect And the predominance of traditional values in patriarchal society, draws the mutual behavior of men and women of the story in the form of "parent to child" communication pattern.

Cite this article: Ajang , Yasin; Mahmoodi , Mohammad Ali; Hasanabadi, Mahmood. (2024). "Analyzing Eric Berne's theory of transactional analysis on the "parent" aspect of the characters in the Suvashun novel". Journal of Lyrical Literature Researches, 22, (42).25-46.
<http://doi.org/10.22111/jllr.2024.46037.3174>

Extended abstract

1- Introduction

Eric Berne by observing the confrontation of people with each other and analyzing their behavior, studied their personality and for this reason, he called his theory "transactional analysis". One of the most basic topics of the theory of transactional analysis is the triple pattern of emotional states (personality aspects). "A mental state is a set of related behaviors, thoughts and feelings that Through it, he reveals a part of his personality at a particular time." (Joines, 2019: 23) Based on the theory of transactional analysis Human behaviors originate from three emotional states: "parent, adult and child". The novel "Soowashoon" is related to the period the country, on one hand, was under Pahlavi's autocratic rule and On the other hand, It was occupied by foreigners. without any doubt, This authoritarian atmosphere has influenced the psyche and personality of the members of the society and The author was also not without this influence in the first way. According to the changes that happened in the country due to the connection with the West and the spread of modernity And some of these changes also affected this story, The most important issue that can be seen under the influence of these new ideas in this novel and other works of Simin Daneshvar is attention to women and their place in society. Due to the fact that Mrs. Daneshvar herself belonged to the community of women and was considered a leading writer in the field of novel writing, women have a central role in her novels and create great events. He is trying to raise the social status of women and expose her oppression and make her aware that she can participate in social work along with men. (hasanli, 2007, 5). According to the mentioned conditions and based on the theory of transactional analysis of Dr. Eric Berne, who believes that the "parent" aspect of human personality is directly influenced by the behavior of parents and those who are their successors, the main questions of this research are:

1- Have the authoritarian behavior of the government and the chaotic political and social conditions of the society had an effect on the "parent" aspect of the characters in the 'Soowashoon' novel?

2- How has the reaction of women as a dominated class been in transactional relation with men and their "parent" aspect?

Examining literary texts in each period using different theories and perspectives can reveal different issues to us. Considering that so far no research has been done in the field of psychological analysis of Simin Daneshvar's works based on the theory of transactional analysis of Eric Berne, conducting this research seems necessary to analyze the mind and psyche of the characters of the work, the author and the general mindset of the society.

2. Research method

This research was done by descriptive-analytical method and based on library sources.

3. Discussion

Simin Daneshvar has reflected various issues in her novels. By examining her novels, it is possible to analyze the psyche of the characters and even the society of that period. The novel "Soowashoon", which is the most famous work of Mrs. Simin Daneshvar, is a social novel that "although it is told from the perspective of a woman, but the story of this woman and the adventures that happen in her house (Mam Watan, Iran) happens, in the narrative course of the story, it is connected to the history of the Iranian people." (ghanbary, 2016: 139) Now, by examining this novel, we intend to analyze the relationship between the society's conditions and the events in the novel and its effect on the behavior of the characters.

Yusuf and Zari are the two main characters of the novel. The "parent" aspect of Yusuf's personality is superior to other aspects and When Yusuf's ideals and goals are challenged, and

someone speaks against it, he does not consider people's feelings and emotions and status and rank and expresses his position clearly. Of course, this issue can be influenced by the general conditions governing the society, which covered the entire atmosphere of the society, and Yusuf himself is aware of this issue. Before Yusuf's death, Zari's personality was influenced by the "child" aspect, and this caused her to remain silent most of the time and not reveal her opinions. With Yusuf's death, a great shock came to Zari, and the mature words of Dr. Abdullah Khan affected Zari's personality, And it caused that the "child" aspect retreat and the "parent" to take control. In fact, "adult" allowed her to make a decision according to the conditions of this time and place. The transformation that took place in Zari shows both the author's worldview and the author's wish. Her heart's desire is for women to put aside the limitations and fear and to get the true status of women by themselves. According to Lucien Goldmann, this is one of the characteristics of every outstanding literary work, which is called "possible character". "If the author's world is not like the reality of his time, he describes the desire of his group."(goldmann,2003:15)

4- Conclusion

The mental state and personality of people are directly related to the conditions of the society and this issue can be seen in the behavior of the characters of Soowashoon's novel, which is in accordance with the social conditions of that period. On the one hand, the society of that period is involved in its traditional issues, such as: lord-serf system, lack of attention to women and their rights, and on the other hand, it has inadvertently become involved in the issues of world war and the invasion of foreigners. The oppression and tyranny of the ruling class and the deceit and coercion of the British have also affected the people and their personality and caused most of the characters to be autocratic and despotic and the "parent" aspect dominates their behavior. The dominance of the "tyrannical parent" over the personality of people is quite evident and even people like Youssof, who has a balanced and compatible personality, are forced to use their "parent" aspect to stand against the stimuli of the "parent" of others and even forcing their family members to use such behaviors, as Zari abandoned her "child" aspect after her death so that she could defend her rights, her family and society. Due to the traditional system ruling the society, which considered women to be subordinate to men and did not allow them to interfere in major issues, the "child" aspect prevailed on their personality and as a result, the mutual relationship between men and women in the fictional society of Soowashoon was different from the communication model. "Parent to child" obeys. If at the end of the story we see that the main character, who is a woman, has changed and overcomes all obstacles and limitations, it is not because of equality with the reality of the society, but the author wants to, in this way, Express herself and her group worldview.

5-References(All in Persian)

Holy Quran.

Omidali, H. (2021). "Foroogh and Simin, willed to breaking tradition", University of Sistan and Baluchestan: *Journal of Lyrical Literature Researches*, vol. 20, No.39. pp. 45-64.

Berne,E,(2019). *Transactional analysis* ,Translated by Esmail Fasih, fourteenth edition,Tehran: Now publication.

Parastesh ,Sh.(2011). *The narrative of pure destruction*, first edition, Tehran: Sales publication.

- Joines, V. Stewart, I. (2019). *Interactive behavior analysis, new methods in psychology*, Translated by Bahman Dadgostar, Thirty first edition, Tehran: dayereh publication.
- Hajjajy, A. Razyfam, H. (2015). "Psychological criticism of the story of Musa and Shoban in Masnavi from the perspective of Eric Berne's theory", *Researches of literary criticism and stylistics*, No.1, pp.11-32.
- Daraby, J. (2019), *Psychological theories of personality*, Tehran: Aieezh publication.
- Daneshvar, S. (1969). *Suvashun*, second edition, Tehran: kharazmy.
- Daryanavard, S. Mahmoodi, M.A. Abbasi, M. (2023). Women's identity crisis in two novels "The Wandering Island" and "The Wandering Camel Rider" by Simin Daneshvar, ", University of Sistan and Baluchestan: *Journal of Lyrical Literature Researches*, vo.21, No. 40, pp. 59-76.
- Razyfam, H. deghghan, A. farzy, H. (2017). "Transactional analysis of child aspect in Fictional characters of Masnavi based on the theory of Eric Berne". *Literary Criticism and Stylistic Studies*, No. 2 (32 consecutive), pp. 43-76.
- Razy, A. Hajaty, S. (2020). "Transactional analysis of The characters in the lion and the cow's story in Kalilah and Demenah", *Researches on Persian language and literature*, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, forth year, No.1. Pp. 39-56.
- Abbaszadeh, KH. Taherloo, H. (2011). "The image of a woman in the works of Simin Daneshvar", *Baharestane sokhan*, seventh year, No.18. pp.31-50.
- Emran Nejad, N. Adelzade, P. Pashaey, F. (2017). *Transactional analysis of characters in tarikh beyhaghy based on theory of Eric berne*, The fifth conference of literary text research.
- Farzad, A. (2008). *About literary criticism*, Tehran: ghatreh.
- Ghanbary, B. Daeizadeh Jelodar, A. (2016). "Sociological Analysis of Simin Daneshvar's Works", *Journal of Cultural Research Society*, Institute of Humanities and Cultural Studies, Vol 7, seventh year, pp. 131-157.
- Karkhanei, B. (2005). *Transactional analysis*, first edition, Tehran: shahre Aab.
- Goldmann, L. (2003). *Formative criticism*, translated by Mohammad Taghy GHiasy, first edition, Tehran: Negah.
- Harris, A.B. Harris, TH.A. (2021). *Stay in the last state*, translated by Esmail Fasih, 32nd edition, Tehran: farhange nashre now.
- Harris, Th. A. (2012) *The last situation*, Translated by Esmail Fasih, 29th edition, Tehran: New Publishing.

تحلیل نظریه رفتار متقابل اریک برن بر جنبه «والد» شخصیت‌های رمان سووشون

یاسین اژنگ^۱ | محمد علی محمودی^۲ | محمود حسن آبادی^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران. رایانامه: Y.arjang68@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران. رایانامه: mahmmoodi@usb.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران. رایانامه: mahmoud.hassanabadi@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	یکی از نظریات دانش روان‌شناسی که به بررسی شخصیت افراد می‌پردازد، نظریه تحلیل رفتار متقابل اریک برن است. بر اساس دیدگاه برن شخصیت انسان‌ها متشکل از سه جنبه «بالغ»، «والد» و «کودک» است که با توجه به شرایط موجود و پیش‌زمینه تربیتی هر فرد، یک جنبه، کنترل شخصیت را بر عهده می‌گیرد. براساس این نظریه، شخصیتی متعادل و سازگار دانسته می‌شود که جنبه بالغ وی با توجه به اقتضای حال و مقام، به سایر جنبه‌ها اجازه کنترل شخصیت را بدهد. وقایع رمان «سووشون» سیمین دانشور که در شهر شیراز اتفاق می‌افتد، به عنوان نمونه‌ای از کل جامعه آن روز ایران شناخته می‌شود که ویژگی‌های روانی شخصیت‌های آن متأثر از شرایط جامعه و متناسب با آن به تصویر کشیده شده‌است. این پژوهش بر آن است تا به روش توصیفی – تحلیلی و بر اساس مطالعات کتابخانه‌ای، رفتار متقابل شخصیت‌ها در جامعه داستانی سووشون را بر پایه نظریه تحلیل رفتار متقابل اریک برن مورد بررسی قرار دهد تا از این طریق، هم‌ارزی شخصیت‌ها و وقایع رمان با شرایط جامعه را آشکار کرده و به این سوال اساسی پاسخ دهد که استبداد حاکم بر جامعه چه تاثیری بر جنبه والد شخصیت‌های رمان سووشون گذاشته است؟ به نظر می‌رسد استبداد حاکم بر جامعه سنتی آن روز ایران باعث شده است تا رفتار اغلب شخصیت‌های داستان تحت تأثیر جنبه والد آنها شکل گرفته و غلبه ارزش‌های سنتی در جامعه مردسالار، موجب شده تا رفتار متقابل مردان و زنان داستان در قالب الگوی ارتباطی "والد به کودک" بروز یابد.

اژنگ، یاسین؛ محمودی، محمد علی؛ حسن آبادی، محمود. "تحلیل نظریه رفتار متقابل اریک برن بر جنبه «والد» شخصیت‌های رمان سووشون". پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۲ (۴۲)، ۲۵-۴۶.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2024.46037.3174>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۱- مقدمه

دانش روانشناسی ارتباط تنگاتنگی با ادبیات دارد. با بررسی آثار ادبی خصوصاً در حوزه ادبیات داستانی به عنوان محصول تلاش خلاقانه آفرینندگانشان، می‌توان هم به بررسی و تحلیل شخصیت نویسندگان آثار اقدام کرد و هم ویژگی‌های روانی شخصیت‌های به کار رفته در آثار داستانی را مورد مطالعه قرار داد و از این طریق به شناختی نسبی درباره وضعیت روانی جامعه دست یافت. از همین جاست که ارتباط میان روانشناسی و ادبیات شکل می‌گیرد. «با تفسیر روانشناسانه اثر ادبی، می‌توان خود هنرمند را بهتر شناخت و انگیزه‌های حقیقی او را برای ساختن چنین ادبیاتی پیدا کرد. نصیحت‌گری‌های بیش از حد سعدی، مبارزات حافظ علیه سالوس و ریا، نشان‌دهنده جامعه‌ای است که از سلامت روانی برخوردار نیست و دچار انحراف است.» (فرزاد، ۱۳۸۸: ۷۹-۷۸). روان‌شناسی شخصیت از بزرگترین شاخه‌های دانش روان‌شناسی است که پیوسته مورد توجه اندیشمندان و منتقدان بوده است. «تاریخ تفکر در مورد رفتار و شخصیت، به اندازه طول عمر انسان‌هاست؛ زیرا اولین چیزی که برای انسان مطرح بود، رفتار او بوده است.» (دارابی، ۱۳۸۴: ۱) اریک برن با مشاهده تقابل فرد با دیگران و بررسی و تحلیل رفتار شخصیت وی را مورد بررسی قرار داد و به این خاطر نظریه خود را تحلیل رفتار متقابل نامید. شخصیت‌های رمان سووشون تحت تأثیر شرایط اجتماعی رفتارهایی از خود بروز می‌دهند که متأثر از استبداد حاکم بر جامعه است.

۱-۱ بیان مسأله و سؤالات تحقیق

رمان «سووشون» اثر سیمین دانشور، زندگی مردم شیراز را در زمان حکومت پهلوی و تسلط انگلیسی‌ها بر ایران به تصویر می‌کشد. بدون تردید این فضای استبدادی بر روان و شخصیت اعضای جامعه تأثیر داشته و نویسنده نیز به طریق اولی از این تأثیر بی‌نصیب نبوده است. متناسب با تحولاتی که در کل کشور به واسطه ارتباط با غرب و رواج مدرنیته در حال وقوع بود، زندگی فردی و اجتماعی در جامعه داستانی سووشون نیز از این تحولات تأثیر پذیرفته است. مهمترین مسأله‌ای که تحت تأثیر این اندیشه‌های تازه در این رمان و دیگر آثار سیمین دانشور به چشم می‌خورد، توجه به زنان و جایگاه آنان در جامعه است. با توجه به این که خانم دانشور، خود از جامعه زنان بود و در زمینه رمان نویسی نیز یک نویسنده پیشرو به شمار می‌رفت، زنان در رمان‌های وی دارای نقش محوری هستند و اتفاقات بزرگی را رقم می‌زنند. او سعی دارد جایگاه اجتماعی زن را بالا ببرد و ستم دیدگی او را عریان سازد و او را آگاه کند که می‌تواند هم دوش مرد در کارهای اجتماعی مشارکت جوید. (حسن لی و سالاری، ۱۳۸۶: ۵) رفتار شخصیت‌های رمان سووشون به نحوی است که می‌توان سلطه طلبی و تحکم و تحقیر دیگران را به وضوح مشاهده کرد. بدون شک این رفتارها در اثر شرایط حاکم بر جامعه به وجود آمده اند و از زوایای مختلف قابل بررسی هستند. با توجه به شرایط مذکور و بر اساس نظریه تحلیل رفتار متقابل دکتر اریک برن، که معتقد است، جنبه «والد» شخصیت انسان تحت تأثیر مستقیم رفتار پدر و مادر و کسانی است که حکم جانشین آنها را دارند، در این تحقیق به بررسی رفتار شخصیت‌های سووشون در مواجهه با همدیگر و مطالعه وجوه سه گانه شخصیت آنها از طریق تحلیل این رفتارها خواهیم پرداخت. بر این اساس سوال‌های اصلی این پژوهش عبارتند از:

۱- شرایط جامعه بر جنبه «والد» شخصیت‌های رمان سووشون چه تأثیری داشته است؟

۲- واکنش زنان به عنوان قشر تحت سلطه در ارتباط متقابل با مردان و جنبه «والد» آنان چگونه بوده است؟

۲-۱ اهداف و ضرورت تحقیق

هدف از بررسی متون ادبی هر دوره با استفاده از نظریات و دیدگاه‌های مختلف، آشکار ساختن مسائل مختلف و زوایای پنهان متن است. رمان سووشون به عنوان یک اثر اجتماعی مسائل مختلفی را در خود بازتاب داده است. از جمله مواردی که

در این رمان بسیار به چشم می‌خورد، روابط سلطه جویانه و مستبدانه افراد نسبت با یکدیگر است که هدف اصلی این پژوهش بررسی دلایل آن است. با توجه به این که تا کنون پژوهشی در زمینه بررسی روان‌شناختی آثار سیمین دانشور بر اساس نظریه تحلیل رفتار متقابل اریک برن انجام نشده است، انجام این تحقیق برای واکاوی ذهن و روان شخصیت‌های اثر، نویسنده و ذهنیت کلی حاکم بر جامعه، ضروری به نظر می‌رسد.

۳-۱- روش تحقیق

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. تحقیقی میان رشته ای که با مطالعه در دو حوزه ادبیات داستانی و روانشناسی به تحلیل محتوا در داستان سووشون خانم سیمین دانشور بر اساس نظریه تحلیل رفتار متقابل دکتر اریک برن می‌پردازد؛ بدین شکل که ابتدا توضیحاتی درباره مباحث نظری ارائه شده و سپس شخصیت‌های رمان به صورت جداگانه بررسی شده‌اند.

۴-۱- پیشینه تحقیق

بر اساس بررسی‌های انجام شده در زمینه تحلیل روان‌شناسانه آثار سیمین دانشور بر اساس دیدگاه اریک برن تحقیقی یافت نشد اما در زمینه تحلیل آثار ادبی بر پایه نظریه تحلیل رفتار متقابل اریک برن پژوهش‌هایی صورت گرفته که برخی از آنان عبارتند از: مقاله «تحلیل رفتار متقابل شخصیت‌های تاریخ بیهقی» از نسرين عمران نژاد و دیگران (۱۳۹۷)، به بررسی رفتار شخصیت‌های تاریخ بیهقی که تحت تأثیر جنبه‌های بالغ، والد و کودک انجام گرفته‌اند، می‌پردازد. مقاله «تحلیل رفتار متقابل شخصیت‌ها در داستان شیر و گاو از کليلة و دمنه» از احمد رضی و سمیه حاجتی (۱۳۹۱) به بررسی نمونه‌های بارز از جنبه‌های بالغ، والد و کودک و مکانیزم‌های رفتاری شخصیت‌ها پرداخته است. مقاله «تحلیل رفتار متقابل جنبه کودک در شخصیت‌های داستانی مثنوی بر اساس نظریات اریک برن» از حسین رزی فام و دیگران (۱۳۹۷) جنبه کودک و سرنخ‌های لفظی و جسمی را که از جانب شخصیت‌های مختلف بروز می‌یابند، بررسی می‌کند. مقاله نقد روان‌شناختی داستان موسی و شبان مثنوی از دیدگاه نظریه اریک برن اثر عزیز حاجی و حسین رزی فام (۱۳۹۴) شخصیت متعادل را که در اثر تعامل میان جنبه‌های بالغ، والد و کودک به وجود می‌آید، معرفی کرده است. همچنین مقالاتی نیز در رابطه با تحلیل شخصیت زنان و مسائل مرتبط با آنان که به عنوان قشر تحت سلطه مورد بررسی قرار گرفته‌اند، یافت شد که برخی از آنان عبارتند از: مقاله «بحران هویت زنان در دو رمان جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان از سیمین دانشور» از سمیه دریانورد و محمد علی محمودی و محمود عباسی (۱۴۰۲) که در آن شرایط اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و ورود مؤلفه‌های مدرن و تأثیر آن بر بحران هویت و سرگشتگی زنان تحلیل شده است. مقاله «فروغ و سیمین، اراده معطوف به سنت شکنی» از حجت اله امیدعلی (۱۴۰۱) به بررسی سنت شکنی‌ها در اشعار فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی پرداخته است که این پژوهش با توجه به اینکه سیمین دانشور نیز به عنوان یک نویسنده پیشرو شناخته می‌شود و در آثارش با زنانی روبرو هستیم که تمایل به سنت شکنی و تغییر جایگاه خود را دارند، حائز اهمیت است.

۲- بحث

۲-۱- نظریه تحلیل رفتار متقابل

یکی از نظریه‌های نوین روان‌شناسی که به بررسی وجوه شخصیت انسان می‌پردازد، نظریه تحلیل رفتار متقابل اریک برن است. برن پزشکی آمریکایی است که ابتدا تحت تأثیر آرای زیگموند فروید بود اما به تدریج راه خود را از او جدا نمود. بر اساس این نظریه، شخصیت فرد هنگام برقراری ارتباط با دیگران، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. «نفوذهای آشکار

اجتماعی، تبادل (رفتار متقابل) نام دارد. به طور کلی این تبدلات به صورت زنجیره‌ای رخ می‌دهند. یک محرک تبادل از طرف X موجب پاسخ تبادل از سوی Y خواهد شد. این پاسخ خود محرکی برای X می‌شود و پاسخ مجدد X به نوبه خود محرکی جدید است برای Y. تحلیل رفتار متقابل به تجزیه و تحلیل چنین زنجیره‌های رفتاری و خصوصاً برنامه ریزی آنها مربوط می‌گردد. (برن، ۱۳۹۸: ۹۳). انسان‌ها در هنگام برقراری ارتباط با دیگران رفتارهای متفاوتی از خود نشان می‌دهند. از خلال بررسی همین تعاملات می‌توان به شخصیت افراد پی برد و آن را تحلیل کرد. «تحلیل رفتار متقابل را می‌توان نوعی روان شناسی شخصیت و رشد دانست که مراحل رشد را به همراه جنبه‌های مختلف شخصیت بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که حالات و رفتار جاری افراد بر پایه کدام جنبه از شخصیت وی حاصل شده است و ارتباط میان انسان‌ها از کدام جنبه صادر و به کدام جنبه فرد مقابل منتهی می‌شود.» (رزی فام و دیگران، ۱۳۹۷: ۴۵). بر اساس این نظریه، شخصیت انسان دارای جنبه‌های مختلفی است که بنابر موقعیت‌هایی که در آن قرار می‌گیرد و نیز میزان توانایی هر کدام از جنبه‌ها، از خود کنش نشان می‌دهد و فرد مقابل وی نیز بر همین اساس واکنش می‌کند. «اهمیت این نظریه زمانی مشخص می‌شود که ما دریابیم اجتماع بدون شخص معنا ندارد و شخص نیز بدون ارتباط با دیگران نمی‌تواند رشد و تعالی پیدا کند.» (عمران نژاد و دیگران، ۱۳۹۷: ۴)

۲-۱-۱-۲-۱-۱-۲ حالت‌های سه گانه شخصیت

یکی از اساسی‌ترین مباحث نظریه تحلیل رفتار متقابل، الگوی سه گانه حالت‌های نفسانی (وجوه شخصیت) است. «یک حالت نفسانی مجموعه‌ای از رفتارها، افکار و احساس‌های مربوط به هم است که به وسیله آن بخشی از شخصیت خود را در یک زمان بخصوص نمایان می‌سازد.» (جونز و استوارت، ۱۳۹۸: ۲۳) بر اساس نظریه تحلیل رفتار متقابل، رفتارهای انسان از سه حالت نفسانی نشأت می‌گیرند:

۲-۱-۱-۱-۲-۱-۱-۲ کودک

جنبه کودک، حالتی از شخصیت انسان است که فرد حس و حال کودکی خود را دوباره تجربه می‌کند و متناسب با آن از خود واکنش نشان می‌دهد. «به عبارت دیگر، پاسخ یا عکس‌العمل انسان کوچک (یا احساس او) نسبت به آن چیزهایی است که می‌بیند و می‌شنود.» (هریس، ۱۳۹۲: ۳۶) این جنبه از شخصیت انسان در بزرگسالی با توجه به شرایطی که فرد در آن قرار می‌گیرد و می‌تواند همان حس و حال کودکی را در او دوباره زنده کند، بروز می‌یابد. جنبه کودک به سه شکل نمایان می‌شود:

۲-۱-۱-۱-۲-۱-۱-۲-۲ کودک مطیع و سازگار

در این حالت شخصیت فرد همانند دوران کودکی که مطابق با دستورات والدین عمل می‌کرد، «با رفتارهایی نظیر مطیع بودن یا کناره‌گیری ظهور می‌کند. رفتارهایی که سلطه نفوذ والدانه یا بالغ‌نما در آنها مشاهده می‌شود.» (برن، ۱۳۹۸: ۸۱)

۲-۱-۱-۱-۲-۱-۱-۲-۲ کودک طبیعی

زمانی که فرد همچون دوران کودکی‌اش که فارغ از انتظارات والدین، نه علیه آنها و نه همسو با آنها، یعنی «در وضعیت سانسور نشده کودکی خود» (جونز و استوارت، ۱۳۹۸: ۵۹) عمل می‌کند و احساسات عمیق خود را خالصانه نمایان می‌سازد، در حالت کودک طبیعی قرار دارد.

۲-۱-۱-۱-۲-۳-۱-۱-۲-۲ کودک خلاق

آن جنبه از شخصیت است که در آن «قوة خلاقه، حس کنجکاوی، شوق جستجو و فهمیدن، اشتیاق لمس کردن و حس کردن و تجربه کردن و همچنین ضبط‌های باشکوه اولین احساس‌ها و اولین کشف‌ها و اولین‌های بسیار نهفته است.» (هریس، ۱۳۹۲: ۳۹)

۲-۱-۱-۲-۲-۱-۱-۲-۲ بالغ

حالت بالغ در شخصیت انسان زمانی بروز می‌یابد که فرد با تفکر و تعقل و تلاش برای تصمیم‌گیری درست و درک اقتضای حال و مقام رفتار می‌کند. «هر وقت فرد با اشخاصی سر و کار داشته باشد که آگاهانه یا ناخودآگاهانه سعی نمایند کودک یا والد او را فعال کنند، بالغ او بتواند قدرت اجرایی شخصیت خویش را حفظ کند. این نه بدان معناست که در موقعیت‌های اجتماعی تنها بالغ فعال است یا باید باشد بلکه این بالغ است که تصمیم می‌گیرد چه موقع کودک یا والد را آزاد بگذارد و چه موقع خود مجدداً قدرت اجرایی را در دست گیرد.» (برن، ۱۳۹۸: ۹۸)

۲-۱-۱-۳- والد

آن بخش از شخصیت فرد است که تحت تأثیر مستقیم رفتار والدین و یا جانشینان آنها است. «حالت من والدانه مجموعه‌ای از احساسات و بازخوردها و الگوهای رفتاری است که به حالات و رفتار یک والد مشابهت دارد.» (برن، ۱۳۹۸: ۷۹) همه آن چه را که کودک از پدر و مادر و یا کسانی که جانشین آنها بوده‌اند، دریافت می‌کند، در جنبه والد شخصیتش ذخیره می‌گردند. والد دو بخش دارد: بخش کنترل‌کننده و بخش مهرورز.

۲-۱-۱-۳- والد کنترل‌کننده (مستبد)

به حالتی از شخصیت گفته می‌شود که فرد به دیگران امر و نهی می‌کند و تلاش می‌کند دیگران را در کنترل خود داشته باشد. «زمانی که کودک بادم، گاهی اوقات والدینم به من می‌گفتند، چه کار کنم. آنان یا مرا کنترل نموده یا از من انتقاد می‌کردند... هرگاه من به گونه‌ای رفتار می‌کنم که تقلیدی از نقش والدینم در این زمینه‌هاست، در بخش والدکنترل‌کننده و مستبد خود قرار دارم.» (جونز و استوارت، ۱۳۹۸: ۶۳)

۲-۱-۱-۳- والد مهربان

جنبه دیگر والد زمانی رخ می‌نماید که نسبت به دیگران حالت رحم و شفقت داشته باشیم؛ «بغل کردن‌ها، نازکردن‌ها، خنده‌ها و صداها، شیرین ناشی از لذت خوشحالی مادر و صورت مسرور پدری که به بچه مباحثات می‌کند.» (هریس، ۱۳۹۲: ۳۱)

۲-۱-۲- ویژگی‌های شخصیت سالم

هر انسانی در هنگام برقراری ارتباط با دیگران تحت تأثیر حالت‌های نفسانی سه گانه عمل می‌کند. (کارخانه‌ای، ۱۳۸۵: ۲۲) این که فرد در هنگام برقراری ارتباط از کدام جنبه شخصیت خود برای برقراری ارتباط بهره می‌برد، به شرایط زمانی و مکانی و ویژگی‌های روانی خود فرد بستگی دارد. «افراد سالم قادرند برخی از اوقات اجازه دهند که حالت من والد بر آنان چیره شود و بسیار منطقی فکر کنند و به حل مسئله بپردازند. در مواقع دیگر آنان می‌توانند حالت من کودک شاد را آزاد سازند تا شاد بوده و یکنواخت احساس عمل نمایند.» (همان، ۲۲).

چنانچه فردی اکثر اوقات یا پیوسته تحت تأثیر یک جنبه از حالت‌های سه گانه شخصیت باشد، سبب بروز مشکلاتی در زندگی خواهد شد. حال این جنبه غالب می‌تواند والد کنترل‌کننده و عیب جو باشد که «چندان به طور منطقی به تجزیه و تحلیل مسئله نمی‌پردازند زیرا از نظر آنان اینکه کار درست چیست و نادرست کدام است، مشخص است... و خوب یا بد یا باید ها و نبایدها از قبل برای اینان تعیین شده است.» (همان، ۲۲-۲۳) یا این که جنبه غالب می‌تواند کودک مخرب باشد که این افراد «چندان تمایلی به تجزیه و تحلیل منطقی مسئله ندارند؛ زیرا در سال‌های اولیه زندگی آموخته‌اند که کارها را با جیغ زدن، فریاد کشیدن و احساسی بودن می‌توان پیش برد.» (همان، ۲۲). «افراد تحت سلطه من بالغ نیز می‌توانند باعث دردسر باشند. زیرا کار کردن با آنان بسیار خسته کننده است. این افراد اغلب مست کار می‌باشند. شبیه دیگران به نظر نمی‌رسند. هرگز

نمی‌توانند نظم خود را بر هم زده و به تفریح بپردازند.» (همان: ۲۳) از این روست که می‌بایست میان حالات سه گانه من، تعامل و تعادل برقرار باشد تا شخصیت سالم و سازگار با اجتماع شکل بگیرد.

۲-۱-۳- روابط متقابل

افرادی که در یک جامعه زندگی می‌کنند، از برقراری ارتباط با یکدیگر ناگزیر هستند. «یک رابطه متقابل زمانی رخ می‌دهد که من به نوعی با شما رابطه برقرار کنم و شما هم به من جواب بدهید. به زبان علمی، شروع ایجاد رابطه، محرک نامیده می‌شود و واکنشی که به این محرک داده می‌شود، پاسخ نام دارد.» (جونز و استوارت، ۱۳۹۸: ۱۲۹) در بسیاری از موارد انگیزه ما از برقراری ارتباط با دیگران، دریافت نوازش است. «نوازش به معنای درک حضور دیگری است.» (همان: ۱۵۱) نوازش‌ها انواع گوناگون دارند و به اشکال گوناگون می‌توانند ابراز شوند. «نوازش یعنی نگاه و سلام پر از صمیمیت به شما، تلفن یکی از دوستان که فقط صدایتان را بشنود؛ جمله کوتاه معلم زیر نمره خوب ورقه امتحان شما و یا دست دوستی سر شانه‌تان... نوازش چیزی است که کودک ما احساس می‌کند. بیشتر نوازش‌ها به ما احساس خوبی می‌دهند. انرژی می‌بخشند؛ نوازش‌ها ما را زنده نگه می‌دارد.» (همان: ۱۸۲)

۲-۱-۴- بازی‌ها

از نظر اریک برن «بازی‌ها» مهمترین نوع از روابط متقابل هستند که با تحلیل آن‌ها می‌توان به نتایج مهمی درباره شخصیت افراد دست یافت. «بازی یک رشته تبادل مکمل با هدف نهفته است که تا حصول به نتیجه پیشبینی شده و کاملاً مشخص پیش می‌رود و جریان پیدا می‌کند.» (برن، ۱۳۹۱: ۳۰۹). بازی‌ها رفتارهایی هستند که فرد از انجام آنها به دنبال رسیدن به هدفی است که ممکن است پایان آن ناخوشایند باشد. «بازی‌ها یک وسیله وقت‌کشی برای اشخاصی است که نه می‌توانند بار سنگین بی‌نوازشی ناشی از کناره‌گیری را تحمل کنند و نه در عین حال احساس غیر خوب آنها، طاقت شرم بی‌رحمانه یک پیوند صمیمانه را به آنها می‌دهد.» (هریس، ۱۳۹۲: ۱۵۰)

۲-۲- تحلیل رفتار شخصیت‌های رمان سووشون

از دوره حکومت قاجار باب آشنایی مردم ایران با اروپا گشوده شد و رفت و آمد ایرانیان به اروپا، باعث آشنایی‌شان با علوم و فنون جدید و ایجاد تحول در عرصه‌های مختلف گردید. در عرصه ادب پارسی نیز تحولات عظیمی شکل گرفت. آشنایی ایرانیان با غرب و به تبع آن، ترجمه رمان‌های غربی به فارسی، سبب روی آوردن نویسندگان ایرانی به رمان‌نویسی گردید. «مدرنیته زادگاه رمان است. ... اصولاً، رمان به منزله یک گونه ادبی مدرن، فرزند شرایط جدیدی است که سابقه آن را در دنیای قدیم نمی‌توان جست و جو کرد.» (پرستش، ۱۳۹۰: ۱۵) رمان‌ها ابتدا در موضوعات تاریخی بودند و پس از آن موضوعات اجتماعی نیز به آن اضافه شد. دلیل اصلی نگارش رمان‌های اجتماعی اوضاع نا بسامان جامعه در دوره حکومت قاجار و پس از آن حکومت پهلوی بود. سیمین دانشور که خود پرورش یافته همین دوره بود و همه چیز را به چشم خود دیده بود، در رمان‌هایش مسائل مختلفی را بازتاب داده است. از جمله مسائلی که در آثار وی بسیار به چشم می‌خورد، حضور پررنگ زنان و نقش آفرینی آنان است که نوعی سنت شکنی به حساب می‌آید. البته این موضوع در آثار زنان دیگر همچون فرغ فرخزاد نیز به چشم می‌خورد که توجه ویژه به زنان داشته‌اند. «سنت شکنی از ویژگی‌های اصلی فرهنگ معاصر است. ... فروغ فرخزاد هم مظهر دیگری از سنت شکنی در شعر معاصر است. او پیشرو جریانی است که شاعران زن معاصر در آن به ترسیم آرمان شهر رویایی خود پرداخته‌اند.» (امیدعلی، ۱۴۰۰: ۵۰-۴۹). با بررسی رمان‌های دانشور که تمام زیر و بم زندگی شخصیت‌ها را به تصویر کشیده‌اند، به خوبی می‌توان به تحلیل روان شخصیت‌ها و حتی اجتماع آن دوره اقدام کرد. رمان

«سووشون»، که معروف‌ترین اثر خانم سیمین دانشور است، یک رمان اجتماعی است که «اگر چه از چشم انداز یک زن روایت می‌شود اما سرگذشت این زن و ماجراهایی که در خانه او (مام وطن، ایران) اتفاق می‌افتد، در سیر روایی داستان به سرگذشت مردم ایران پیوند می‌خورد.» (قنبری و دائی زاده جلودار، ۱۳۹۵: ۱۳۹) اکنون با بررسی این رمان قصد داریم ارتباط شرایط جامعه با رویدادهای داخل رمان و تأثیر آن بر رفتار شخصیت‌ها را مورد تحلیل قرار دهیم.

یوسف: یکی از دو شخصیت اصلی داستان و تحصیل کرده اروپاست و از خان‌های محلی به شمار می‌رود. بر خلاف اکثر خان‌ها و خانزاده‌ها او فریب انگلیسی‌ها را نخورد و در برابر ظلم و استثمار آن‌ها ایستادگی کرد. در مراسم عقدکنان دختر حاکم، با دیدن نان سنگکی آن چنانی بدون هیچ ترس و واهمه‌ای این چنین واکنش نشان می‌دهد: «گوساله‌ها! چطور دست میرغضبشان را می‌بوسند. چه نعمتی حرام شده و آن هم در چه موقعی» (دانشور، ۱۳۴۹: ۵) کاربرد واژه «گوساله» یکی از نشانه‌های جنبه «والد» شخصیت یوسف است که با دیدن بی‌عدالتی‌ها و کاستی‌های جامعه مانع سکوت یوسف می‌شود و او را وادار به اعتراض و بیان حقایق می‌کند. هنگامی که فرد کودک است، گاهی والدینش به او می‌گویند که چه کار کند و پیوسته او را کنترل نموده و از او انتقاد می‌کنند: برو بخواب، تو خیابون نرو، دماغتو بگیر. تو زرنگ، احمق، خوب، شیطون، بازیگوش، بلا و ... هستی. هرگاه فرد به گونه‌ای رفتار می‌کند که تقلیدی از نقش والدینش در این زمینه هاست، در بخش والد شخصیت خود قرار دارد. (جونز و استوارت، ۱۳۹۸: ۶۳).

یوسف حتی زمانی که برادر بزرگترش از انگلیسی‌ها دفاع کرد، واکنش تندی نشان داد: «مهمان ناخوانده بودنشان تازگی ندارد خان کاکا! از همه بدتر احساس حقارتی است که دامنگیر همه‌تان شده. همه‌تان را در یک چشم به هم زدن کردند دلال و پادو و دیلماج خودشان. بگذارید لا اقل یک نفر جلو آنها بایستد تا توی دلشان بگویند: خوب آخرش یک مرد هم دیدیم.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۶) وقتی خان کاکا به یوسف می‌گوید: «آخر آنها هم باید قشون به این بزرگی را نان بدهند. خودت که می‌دانی، نمی‌شود قشون به این بزرگی را گرسنه نگه‌داشت» (همان: ۱۶) او همانند پدری دلسوز که دغدغه‌اش منحصراً خانواده‌اش نیست و بلکه به فکر جامعه خویش است، از این سخنان خان کاکا بسیار ناراحت می‌شود. «یوسف به تلخی گفت: اما رعیت مرا می‌شود، همشهری‌های مرا می‌شود، گرسنه نگه‌داشت» (همان: ۱۶) در این ارتباط، خان کاکا «بالغ» یوسف را مورد خطاب قرار می‌دهد؛ اما یوسف با «والد» خود به او پاسخ می‌دهد و همین موضوع باعث می‌شود، ارتباط آنها متقاطع شود. «ارتباط‌های متقاطع در نتیجه رفتاری است که باعث ناراحتی می‌شود و پس از چند جمله با سکوت یک یا هر دو طرف، منقطع می‌شود.» (حجاجی و رزی فام، ۱۳۹۴: ۱۸)

یوسف نه تنها در برابر کسانی که از بیگانگان حمایت می‌کنند، ایستادگی می‌کند، بلکه از خود انگلیسی‌ها هم هیچ باکی ندارد و سخن خود را شجاعانه بر زبان می‌آورد. چنانکه در مراسم عقدکنان دختر حاکم هنگامی که انگلیسی‌ها از او خواستند که محصول خود را به آنها بفروشد، «صورتش قرمز شده بود و سبیل‌های بورش می‌لرزید.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۲) و یا در جایی دیگر که با سرجنت زینگر از کنار مزارع سرسبز و پر از محصول مربوط به قشون انگلیسی عبور می‌کنند، شعری را به کنایه می‌خواند: «کفاف کی دهد این باده‌ها به مستی ما» (همان: ۳۳) بدین منظور که انگلیسی‌ها علیرغم در اختیار داشتن مقادیر قابل توجهی از آذوقه و مواد غذایی باز هم سیر نمی‌شوند و به دنبال این هستند که محصولات کشاورزی مورد نیاز مردم منطقه را نیز خریداری کنند. اندکی بعد در کنار میزی که نقشه ایران روی آن پهن بود، زینگر با مشاهده نقشه ایران به تعریف و تمجید می‌پردازد تا با آغاز یک رابطه متقابل پنهانی یا به قول اریک برن یک «بازی» یوسف را برای فروش آذوقه و همکاری با انگلیسی‌ها قانع کند، اما یوسف بدون هیچ گونه رودربایستی ارتباط متقابل او را قطع می‌کند. «به سلامتی ایران، کیلی بوزورگ‌ترین از فرانسه و تهران بوزورگ‌تر از ... از ویشی. یوسف سرش را از روی نقشه برداشت، به او نگاه کرد و گفت: ولی

بدبختانه ما ننجیدیم... زینگر... از یوسف پرسید: چرا بدبختانه می‌گفتی؟ یوسف جواب داد که: چون که عواقبش را داریم می‌کشیم. بی‌اینکه مزه قهرمانی یا شکست شرافتمندانه را چشیده باشیم. «(همان: ۳۴) جنبه «والدکنترل کننده یا انتقادکننده» شخصیت یوسف در این موقعیت کنترل رفتار او را در دست گرفته و واکنش مناسب از خود نشان می‌دهد. این رفتار یوسف این آیه قرآن کریم را هم تداعی می‌کند: «أذله على المؤمنين، أعزه على الكافرين» (قرآن کریم، مائده: ۵۴) چنانکه در برابر رعیت خود مهربان است و با آنها به نرمی سخن می‌گوید و می‌خندد. این نشان‌دهنده کنترل شخصیت یوسف توسط «بالغ» است که به جنبه والد انتقاد کننده اجازه دخالت را می‌دهد. «ما رفتاری را بالغانه می‌دانیم که در پاسخ به مسائل این زمانی-این مکانی باشد و از تمام منابع و توانایی‌های شخص به عنوان یک فرد بزرگسال بهره جوید.» (جونز و استوارت، ۱۳۹۸: ۶۶)

یوسف همچنین، کسانی را که اتفاقاً دوستان خود او هستند اما اقدامات خودسرانه انجام می‌دهند و فریب انگلیسی‌ها را خورده‌اند هم به باد انتقاد می‌گیرد: «دیگر خیلی دیر و بی موقع آمدی. امروز حتی از آمدنت خوشحال نیستم. تو چرا باید به چنین کارهایی رضا داده باشی؟ با آن حرف و سخن‌ها که با هم داشتیم؟ تفنگ‌های زنگ زده و شکسته پکسته را از شکاف کوه‌ها و سوراخ و سمبه‌ها درآوردید و روغن زدید و غارت و برادرکشی را از سر گرفتید.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۴۶) یوسف با آگاهی از اینکه ملک رستم و ملک سهراب از سران و خان‌های عشایر هستند و می‌توانند در آگاه‌سازی مردم و مبارزه با انگلیسی‌ها نقش بسزایی داشته باشند، سعی دارد هر طور شده همبستگی خود را با آنها حفظ کند که این نشان‌دهنده جنبه «بالغ» شخصیت اوست. که ویژگی آن «واکنش‌های این زمانی-این مکانی به صورت فکر کردن، احساس کردن و رفتار کردن» (جونز و استوارت، ۱۳۹۸: ۷۹) است. «شما عادت کرده‌اید به دوشیدن رعیت‌هایتان. برای شما افرادتان آدم نیستند. با گوسفندهایتان فرقی ندارند. هر دو را چکی می‌فروشید.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۴۷) درست است که در اینجا لحن سخن یوسف سرزنش گونه و برخاسته از جنبه والد شخصیت اوست، اما «بالغ» یوسف این اجازه را به «والد» داد تا با واکنش خود ملک رستم و ملک سهراب را متنبه گرداند. وقتی که ملک رستم از طرز برخورد یوسف به خشم آمد و به یوسف گفت با من این طور حرف زن، یوسف قاطعانه جواب داد: «من غیر از این طور، جور دیگری بلد نیستم حرف بزنم. تو که مرا می‌شناسی؛ با احدی رودربایستی ندارم؛ حتی با عزیزترین دوستانم.» (همان: ۴۸) این لحن شجاعانه و قاطعانه یوسف نشان می‌دهد که همانطور که از انگلیسی‌ها نمی‌ترسد، با دوستان نزدیک خود نیز رودربایستی ندارد و از خطوط قرمز خود رد نخواهد شد. یوسف وقتی متوجه می‌شود که ملک رستم و ملک سهراب فریب انگلیسی‌ها را خورده‌اند، موضع‌گیری شدیدتری از خود نشان می‌دهد. «یوسف داد زد: آذوقه می‌خواهید که بدهید به قشون خارجی و عوضش اسلحه بگیرید و بیفتید به جان برادرها و هم وطن‌های خودتان. یک لایش کردیم نرسید، حالا دولایش می‌کنیم. شما مگر عقل توی کله‌تان نیست؟ آن دست‌های مرموز که نمی‌خواهند شما سروسامان بگیرید، برای چنین روزهای مبادایی است. پس کو آن دلاوری‌ها و مردانگی‌ها و نجابت‌ها؟ و سیل‌های بورش می‌لرزید.» (همان: ۵۰) بار اولی هم که یوسف این طور خشمگین شد، به خاطر مردم و دخالت انگلیسی‌ها بود.

یوسف درباره موضوع ایستادگی در برابر سخن زور و نترسیدن و سکوت نکردن در برابر ظلم و استبداد بسیار حساس است و اگر متوجه شود که کسی، مخصوصاً از اعضای خانواده‌اش، در برابر حق خود سکوت کرده و در برابر سخن زور تسلیم شده است، بسیار ناراحت می‌شود. چنانکه در ماجرای بردن اسب خسرو برای دختر حاکم و رفتن خسرو برای پس گرفتن اسب و آوردن آن از خانه حاکم و دستگیری توسط ژاندارم‌ها واکنش بسیار تندی از خود نشان داد. «یوسف به زنش سیلی زد و آمرانه گفت: خفقان بگیر. در غیابم فقط یک مترسک سر خرمنی. ... عین یک ببر وحشی شده بود.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۱۸) یوسف پس از این ماجرا بسیار غمگین و ناامید شد. «یوسف آهی کشید و گفت: به این نتیجه رسیده‌ام که هیچ چیز را نمی‌توانم تغییر بدهم. اگر آدم نتواند حتی در زنش تأثیر بگذارد...» (همان: ۱۲۲) حتی در مشاجره لفظی زری و خسرو در این

باره که چرا خسرو نزد فتوحی می‌رود و اینکه فتوحی نمی‌تواند کاری انجام دهد، یوسف از خسرو حمایت کرد و گفت: «اگر فتوحی و امثالش نتوانند، لااقل امکان تجربه عظیمی به مردم می‌دهند.» (همان: ۱۲۶) این نشان دهنده آن است که نزد یوسف آرمان‌ها و اهدافش که ایستادگی در برابر ظلم و ستم و گرفتن حق و لو به قیمت از دست دادن جان باشد، از هر چیزی مهم‌تر است. می‌توان گفت در این مورد «والد» یوسف بر «بالغ» او تسلط دارد.

یوسف با توجه به شناختی که از زری داشت و او را زنی تحصیل کرده و فهیم و شجاع می‌دانست، با او ازدواج کرده بود. اما وقتی می‌بیند که زری تا این حد تغییر کرده، بسیار متحیر شد. وقتی زری دلیل سکوت خود را بر هم نخوردن آرامش خانواده بیان کرد، «ناگهان رو به زری داد زد: آرامشی که بر اساس فریب باشد، چه فایده‌ای دارد؟ چرا نباید جرأت داشته باشی که تو روی آن‌ها بایستی... زن! کمی فکر کن. وقتی خیلی نرم شدی، همه تو را خم می‌کنند.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۲۸) یوسف تاکنون به این اندازه در خانه خود و نسبت به اعضای خانواده خود خشمگین نشده بود و به قول خودش «در بیرون از خانه مثل ببر هستم و در خانه، در برابر تو، یک بره سر به راه» (همان: ۱۲۹).

«بالغ» شخصیت یوسف وقتی ظلم و بی‌عدالتی و تجاوز و استبداد را می‌بیند، به «والد» این اختیار را می‌دهد که اعتراض کند، توبیخ کند، سکوت خود را بشکند و امر و نهی کند. رسالت نظریه تحلیل رفتار متقابل نیز همین است که انسان‌ها به اخلاق متعادل و سازگار دست یابند و زندگی همگان در سلامت و امنیت باشد. «اگر افراد با یکدیگر روابط سالم، صمیمانه و صادقانه داشته باشند و آن را جایگزین روابط مخرب، منفی و تحقیرآمیز نمایند، قادر خواهند بود که از فشارهای روانی خود و دیگران بکاهند و از زندگی لذت بیشتری ببرند.» (رضی و حاجتی، ۱۳۹۱: ۴۰)

در نهایت، این جنبه «والد» است که بر جنبه‌های دیگر شخصیت یوسف برتری دارد و هنگامی که آرمان‌ها و اهداف یوسف به چالش کشیده شوند، و کسی خلاف آن سخن بگوید و گامی بردارد، چشم خود را بر احساسات و عواطف و مقام و مرتبه افراد می‌بندد و موضع‌گیری خود را صراحتاً بیان می‌کند. البته این موضوع می‌تواند تحت تأثیر شرایط کلی حاکم بر جامعه باشد که کل فضای جامعه را در برگرفته بود و خود یوسف نیز به این موضوع واقف است. «مادرت تقصیری ندارد. ترتیب کار در این شهر جوری است که بهترین مدرسه، مدرسه انگلیسی‌ها باشد و بهترین مریضخانه، مریضخانه مرسلین و وقتی هم می‌خواهد گلدوزی یاد بگیرد با چرخ خیاطی سینگر است که دلال فروشش زینگر است. مربی‌ها و معلم‌هایی که مادرت دیده، سعی کرده‌اند همیشه از واقعیت موجود دور نگهش دارند، در عوض مقداری ادب و آداب و تصدیق و تبسم و ناز و عشوه و گلدوزی یادش بدهند. می‌از آرامش حرف می‌زند.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۲۸)

زهرا (زری): همسر یوسف و دیگر شخصیت اصلی داستان، از خانواده‌ای نسبتاً فقیر برخاسته است. او و یوسف بسیار یکدیگر را دوست دارند. زری نگران است که یوسف با صراحت بیانش برای خود مشکل و گرفتاری ایجاد کند و خود او نیز از این هراس دارد که عقایدش را در برابر دیگران بیان کند؛ به همین خاطر، مدام در درون خود به گفتگو می‌پردازد. «زری تحسینش را فرو خورد. دست یوسف را گرفت و با چشمهایش التماس کرد و گفت: تو را خدا یک امشب بگذار ته دلم از حرف‌هایت نلرزد.» (همان: ۵) در همین چند جمله می‌توان حالت‌های سه‌گانه شخصیتی زری را عیناً مشاهده کرد. تحسین کردن زری به خاطر حق‌گویی شوهرش و دفاع از حقوق جامعه نمایانگر جنبه بالغ شخصیت اوست و این موضوع برای زری بسیار خوشحال‌کننده است؛ ولی وقتی تحسینش را فرو خورد و با نگاه و بیانش به یوسف التماس کرد، نشانه جنبه کودک شخصیت اوست. گرفتن دست یوسف و همچنین عبارت «یک امشب بگذار ...» نشانه‌های جنبه والد شخصیت زری هستند. اما قدرت «بالغ» به حدی نیست که بتواند واکنش خود را بروز دهد و بر زبان بیاورد و در برابر دو جنبه دیگر، مغلوب می‌شود.

زری به همسر و فرزندان و حتی خانه‌ای که در آن زندگی می‌کند بسیار وابسته شده و وجود آنها برای زری نوازش بسیار به همراه دارد. «این شهر من است و وجب به وجبش را دوست دارم.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۶) در افرادی که جنبه «کودک» آنها بر سایر جنبه‌ها غلبه دارد، نوازش در تصمیم‌گیری‌ها بسیار تأثیرگذار است. «اساسی‌ترین عامل نتیجه‌گیری کودک از وضعیت زندگی‌اش، نوازش است. یعنی با بودن نوازش است که نوزاد نتیجه می‌گیرد که خوب هست یا نیست و دیگران خوب هستند یا نیستند.» (رزی فام و دیگران، ۱۳۹۷: ۵۰)

جنبه «کودک» زری بر سایر جنبه‌ها غلبه دارد و زری نمی‌تواند حتی به خاطر منافع اجتماعی از مهر مادری و همسری دست بشوید و شجاعت و ایستادگی خود را به رخ همگان بکشد: «وقتی با این مشقت بچه‌ای را به دنیا می‌آوری، طاقت نداری، مفت از دستش بدهی. من هر روز... هر روز تو این خانه مثل چرخ چاه می‌چرخم تا گل‌هایم را آب بدهم. نمی‌توانم ببینم آنها را کسی لگد کرده» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۳۰) این نگرش زری به خاطر تفکر سنتی حاکم بر جامعه شکل گرفته که به زنان اجازه دخالت در امور بیرون از منزل را نمی‌دادند و آنها را مسئول امور داخل منزل می‌دانستند. به همین خاطر، زنان تمام توجه خود را مصروف نگه داری از سلامت و امنیت اعضای خانواده می‌کردند. «زن - مادر، با درون گرایی و دوراندیشی در حالی که ظاهراً به اندازه پدر فعال به نظر نمی‌رسد، نقش مهمی در حفظ کانون خانواده و ایجاد ثبات و آرامش آن بر عهده دارد. با غریزه‌اش قبل از منطق مرد، حوادث را پیشبینی می‌کند. می‌کوشد تا آرامش بقیه را تأمین کند.» (عباس زاده و طاهرلو، ۱۳۹۰: ۳۷)

کشته شدن یوسف، شوک بزرگی به زری وارد نمود: «می‌خواستم بچه‌هایم را با محبت و در محیط آرام بزرگ کنم، اما حالا با کینه بزرگ می‌کنم. به دست خسرو تفنگ می‌دهم.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۵۱) تا حدی که از هوش رفت. حال زری آن قدر بد بود که مجبور شدند به او آمپول بزنند. زری مدام بیهوش می‌شد و به هوش می‌آمد. در همین خواب و بیداری برخی از اتفاقات زندگی زری از کودکی تا بزرگسالی در جلوی چشمان او به نمایش درآمدند.

«خواب دید، درخت عجیبی در باغشان روییده و غلام با آب پاش کوچکی دارد خون پای درخت می‌ریزد» (همان: ۲۵۱) این خواب زری بیانگر آغاز فصل جدیدی در زندگی زری بود. فصلی که ریختن خون یوسف آغازگر آن بود. گویا آن زری از دنیا رفته و زری دیگری متولد شده است با ویژگی‌های جدید و متفاوت. به نحوی که نظر اطرافیان او هم همین است. «خدیجه ایستاد و به او خیره شد... گفت: در عرض یک شب شما را بردند و یکی دیگر ...» (همان: ۲۷۶) اکنون زری همانند یک کودک است که آماده پذیرش آموزش‌ها و اصول تربیتی جدید است. اما این بار خود او می‌خواهد مربی خود را انتخاب کند و با او صحبت کند تا مسیر درست را به او نشان بدهد. برای در پیش گرفتن این راه جدید، وجود یک متخصص ضروری است. «ما به متخصص نیاز داریم نه به این دلیل که او از ما بهتر است بلکه به این دلیل که اطلاعات مورد نیاز ما در اختیار اوست. ما می‌توانیم از او چیز یاد بگیریم و متخصص خودمان بشویم. همان طور که در اوایل زندگی به معلم نیاز داشتیم، در سراسر زندگی نیز به معلم نیاز داریم.» (هریس و هریس، ۱۴۰۰: ۱۴۱)

این مربی جدید و متخصص، دکتر عبدالله خان است. پیرمردی دنیا دیده، با تجربه و مهربان. «مثل کسی حرف می‌زد که دیگر همه چیز را دانسته و فهمیده. اگر خدایی وجود داشته، برای یک بار هم که شده خود را به او نشان داده.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۸۳) به همین خاطر است که زری مشتاق است تا با او ملاقاتی داشته باشد و اطمینان دارد که این ملاقات حال او را بهتر خواهد کرد. «زری از گفتن حقیقت به عبدالله خان نه ترس، نه إبا و نه رودربایستی داشت.» (همان: ۲۸۴) دکتر عبدالله خان هم به خوبی بیماری او را تشخیص داد و راه علاج را هم به او نشان داد: «یک مرض بدخیم داری که علاجش از من ساخته نیست. مرضی است مسری... مرض ترس. خیلی‌ها دارند.» (همان: ۲۸۵) پس از ملاقات با دکتر عبدالله خان «زری مثل مرغی بود که از قفس آزاد شده باشد. یک دانای اسرار به او ندا و نوید داده بود. نه یک ستاره، هزار ستاره در ذهنش روشن شد. دیگر

می‌دانست که از هیچ کس در این دنیا نخواهد ترسید.» (همان: ۲۸۵) از این پس دیگر زری از کسی ترس و واهمه ندارد و رودربایستی را هم کنار گذاشته است. هنگامی که خان کاکا عاجز از قانع کردن دوستان یوسف برای عدم برگزاری عزاداری نزد زری می‌آید تا او قانعشان کند. او این چنین پاسخ می‌دهد: «شوهرم را به تیر ناحق کشته‌اند. حداقل کاری که می‌شود کرد، عزاداری است. عزاداری که قدغن نیست. در زندگی‌اش هی ترسیدیم و سعی کردیم او را هم بترسانیم. حالا در مرگش دیگر از چه می‌ترسیم؟ آب از سر من یکی که گذشته.» (همان: ۲۹۰) اکنون دیگر زری تحت کنترل «کودک» ترسوی محتاط نیست و «والد» کنترل را در دست گرفته است؛ در واقع «بالغ» این اجازه را به او داده که با توجه به شرایطی که پیش آمده است، این تصمیم را بگیرد و قاطعانه در برابر خان کاکا بایستد. اینجا یک ارتباط متقابل بین زری و خان کاکا برقرار می‌شود که هر دو با کمک جنبه «والد» خود در این ارتباط شرکت می‌کنند و به همین خاطر مکالمه آنها ادامه پیدا می‌کند و از نوع «مکمل» می‌شود. در مکالمه‌های قبلی وقتی خان کاکا با جنبه «والد» پیامی را به زری می‌رساند، زری پاسخ خود را با جنبه «کودک» بیان می‌کرد و همین موضوع سبب پایان یافتن ارتباط می‌شد.

اکنون دیگر زری حرف آخر را می‌زند و تصمیم نهایی را می‌گیرد. «همه کارهایی که می‌خواهید بکنید، همین امروز بکنید. اگر حالا نکنید دیگر هیچ وقت فرصت نیست... امروز به این نتیجه رسیدم که در زندگی و برای زنده‌ها باید شجاع بود. اما حیف که دیر به این فکر افتادم. بگذارید به جبران این نادانی در مرگ شجاع‌ها خوب گریه کنیم.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۹۱) در این قسمت می‌توان دیدگاه شخصی نویسنده را مشاهده کرد. جامعه سنتی و مردسالار ایران به زنان اجازه دخالت در امور سیاسی و اجتماعی را نمی‌داد. دانشور به عنوان یک زن روشنفکر و آگاه از مسائل دنیای نوین با حقوق زنان آشنا بود و برای تحقق این مسئله تلاش هم می‌کرد. او در رمان‌های خود سیر تحول زنان ایرانی را بیان می‌کند که این حرکت از رمان سووشون و با شخصیت زری آغاز شد و در رمان‌های بعدی وی ادامه یافت. او حتی نسل‌های مختلف زن ایرانی و ویژگی‌های شخصیتی آنها را که تحت تأثیر تحولات جامعه، نگرش آنها نیز با هم تفاوت دارد، معرفی می‌کند «که هر کدام از آنان بسته به موقعیت تاریخی و اجتماعی با شکلی از هویت یابی در چالش هستند. وجه بارز آثار سیمین دانشور دغدغه‌هایی پیرامون زندگی‌های زنان از طبقات مختلف اجتماعی است. شخصیت‌هایی که باید درون آنها را کاوید و مسائل و مشکلاتشان را نشان داد. او سه نسل گوناگون (مادربزرگ، مادر و نوه) را در کنار هم قرار می‌دهد تا تضادهای فکری و اجتماعی را آشکارتر نشان دهد.» (دریانورد و دیگران، ۱۴۰۲: ۶۹-۶۸)

در اثر تحول روحی که پس از مرگ یوسف اتفاق افتاد، به شکلی عجیب و غیرعادی متحول شد و رهبری جنبش اعتراضی را بر عهده گرفت. این موضوع هم جهان بینی نویسنده را نشان می‌دهد و هم بیانگر آرزوی نویسنده است؛ آرزوی قلبی وی که کنارگذاشتن محدودیت و ترس توسط زنان و بدست آوردن جایگاه واقعی زنان بازهم توسط خودشان می‌باشد. از نظر لوسین گلدمن این موضوع یکی از شاخصه‌های هر اثر برجسته ادبی است که به آن «منش ممکن» گفته می‌شود. «اگر دنیای نویسنده شبیه واقعیت زمانه او نیست، آرزوی گروه او را وصف می‌کند.» (گلدمن، ۱۳۸۲: ۱۵)

به طور کلی می‌توان گفت، شخصیت زری قبل از مرگ یوسف تحت تأثیر جنبه «کودک» بود و همین موضوع باعث شد تا در اکثر اوقات سکوت کند و دیدگاه‌های خود را در درون خود بیان کند و تنها زمانی که مخاطب او با جنبه «کودک» صحبت می‌کرد، مکالمه آنها «مکمل» می‌شد. اما با مرگ یوسف، شوک بزرگی به زری وارد شد و سخنان بالغانه دکتر عبدالله خان شخصیت زری را تحت تأثیر قرار داد و سبب شد جنبه «کودک» شخصیت او عقب نشینی کند و «بالغ» کنترل را در دست بگیرد تا متناسب با شرایط این زمانی و این مکانی تصمیم‌گیری کند.

ابوالقاسم خان (خان کاکا): برادر بزرگتر یوسف است و پیوسته سعی دارد تا به خانواده خود امر و نهی کند و آنها را مجاب کند تا از سخنان او پیروی کنند. ابوالقاسم خان شخصیتی منفعت طلب است که فقط به فکر رسیدن به اهداف و خواسته‌های شخصی خود است و با توجه به نوع مخاطب، پیوسته سعی دارد، سخن خود را به کرسی بنشاند. تلاش او بر این است که طرف مقابل را مانند یک بچه گول بزند؛ اگر با تطمیع و وعده نشد، تهدید و ارباب پیش می‌گیرد. یکی از روش‌هایی که «والد» برای حمایت از خود به کار می‌گیرد، ارباب است. «حالت خصومت به خود گرفتن، جبهه گیری، ظاهر خشن و قوی داشتن، گزاف‌گویی، هارت و پورت کردن و صدا کلفت کردن، لاف زنی و گزافه‌گویی.» (هریس و هریس، ۱۴۰۰: ۱۵۱)

«داداش بیخود لج می‌کنی. ... اگر هم ندهیم خودشان به زور می‌ستانند. از قفل و مهر و موم انبارهای تو که نمی‌ترسند. ... هر چه باشد، صاحب اختیار آنها هستند. ... تو نوجوانی و نمی‌فهمی با این کله‌شقی با جان خودت بازی می‌کنی و برای همه مان درد سر می‌تراشی. ... بین جانم پارسال و پیرار سال را طفره رفتی و ندادی؛ ما جوری رفع و رجوعش کردیم اما امسال نمی‌شود.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۶) پیداست که ابوالقاسم خان سعی می‌کند یوسف را بترساند تا بلکه راضی شود و محصول خود را به انگلیسی‌ها بدهد.

ابوالقاسم خان مطیع فرمان انگلیسی‌هاست و خود را به طور کامل در اختیار آنان قرار داده و پیوسته برای اجرای دستوراتشان تلاش می‌کند. پاسخ‌های او به محرک‌هایی (رفتار اولیه) که از جانب انگلیسی‌ها بیان می‌شود، با جنبه «کودک مطیع فرمان بردار» ارائه می‌شود. اما مکالمات ابوالقاسم خان با زیردستان و مخصوصاً خانواده‌اش از منشأ «والد مستبد منفی» شکل می‌گیرد. «والد کنترل‌کننده و مستبد منفی، بیان‌کننده رفتارهای «والدی» است که با تحقیر (کوچک کردن) طرف مقابل همراه باشد.» (جونز و استوارت، ۱۳۹۸: ۶۴) هر کاری که یوسف انجام می‌دهد، از نظر خان کاکا نامعقول و بیهوده است و تلاش دارد، او را فردی تنبل و بی‌فکر جلوه دهد. «پس راه برادر سوگلی‌ات، یوسف، درست است که از یک دست از دولت کوپن قند و شکر و قماش می‌گیرد و از دست دیگر تحویل دهاتی‌ها می‌دهد. خوب، آدم نادان! صرفه تو از این معامله چیست؟» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۳) «احساس من والد عیب جو بر رفتار و همچنین شخصیت افراد حمله می‌کند و در واقع این احساس را به افراد می‌دهد که نه تنها رفتارشان خوب نیست، بلکه ذاتاً نیز خوب نیستند.» (کارخانه‌ای، ۱۳۸۵: ۱۳).

لحن کلام ابوالقاسم خان هنگام مکالمه با یوسف نسبت به زمانی که با دیگران صحبت می‌کند، فرق دارد. «داداش! بیخود لج می‌کنی. هرچه باشد اینها مهمان ما هستند.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۵) «جانم! عزیزم! تو جوانی، نمی‌فهمی.» (همان: ۱۶) «بین جانم! ...» (همان: ۱۶) مشاهده می‌کنیم که خان کاکا با الفاظ «داداش، جانم، عزیزم» یوسف را مورد خطاب قرار می‌دهد و سپس صفاتی را مانند: «بیخود لج می‌کنی، تو نوجوانی، نمی‌فهمی، با این کله شقی ...» به او نسبت می‌دهد. همچنین عناوینی از قبیل «زن داداش» که پیوسته در ارتباط با زری به کار می‌برد یا «همشیره» که به خواهر خود می‌گوید، سرنخ‌های جنبه «والد» هستند. صرفاً کاربرد این عنوان‌ها به عنوان سرنخ جنبه والد نیست، بلکه «طرز استفاده خودبخودی، قدیمی و بدون فکر این کلمات است که آنها را به صورت علائم فعالیت والد در می‌آورد.» (هریس، ۱۳۹۲: ۸۷)

دلیل دیگر بر غالب بودن جنبه «والد» بر شخصیت خان کاکا، ضرب‌المثل‌هایی است که در کلامش به کار برده‌است. «دری به تخته خورده» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۴)، «آش خود را می‌خورند و حلیم دیگران را به هم می‌زنند» (همان: ۲۵)، «کاری است که گذشته و سبویی است که شکسته» (همان: ۳۵)، «دیگر خر ما از پل گذشت» (همان: ۱۲۳)، «غیر از تسلیم و رضا کو چاره‌ای» (همان: ۲۴۹)، «زن آستر است و مرد رویه» (همان: ۲۹۳) همان طور که پیشتر گفته شد استفاده خودبخودی، قدیمی و بدون فکر این موارد است که آنها را به عنوان سرنخ‌های والد مطرح می‌کند.

آن طور که از تحلیل رفتارهای ابوالقاسم خان متوجه شدیم، می‌توان گفت، جنبه «بالغ» شخصیت او تحت تأثیر شدید «کودک» و علی‌الخصوص «والد» است. کاربرد خودبخودی برخی عبارات در کنار رفتارهای تحقیرآمیزی که

خان کاکا با اطرافیان دارد، نشان دهنده غلبه جنبه «والد» هستند و خشمگین شدن‌ها و حسادت‌ها و منفعت طلبی‌های فردی وی نشأت گرفته از غلبه «کودک» هستند و حتی زمانی هم که ظاهراً رفتار او برخاسته از جنبه بالغ است، و سعی دارد اوضاع را آرام کند، رفتار او این زمانی و این مکانی نیست و یک رفتار متقابل پنهانی (بازی) را در پیش گرفته است و هدف و دیگری دارد.

فاطمه (عمه خانم): یکی دیگر از شخصیت‌های رمان سووشون که ویژگی‌های جنبه «والد» در رفتار او به چشم می‌خورد، فاطمه خانم است. او خواهر بزرگ‌تر ابوالقاسم و یوسف است که به عنوان فردی با تجربه و گرم و سرد روزگار چشیده و کسی که در زندگی‌اش سختی‌های زیادی را تحمل کرده، شناخته می‌شود. او همسر و تنها فرزند خود را از دست داده و آدم بسیار سنگین و با وقاری به نظر می‌رسد که همه را تحت نظر دارد و مانند مادری است که مراقب اطرافیان است تا خطری آنها را تهدید نکند و مانند یک حامی در مواقع لزوم به داد آنها می‌رسد. «تو دلت شور نزن. از حاجی محمدرضای رنگرز خواهش می‌کنم با غلام بروند دارالمجانین. خودم هم با حسین آقای عطار می‌روم زندان... تو برو خواهر؛ نمی‌خواهم میان برادرها دعوا بیفتد.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۱)

عمه خانم به کارهای ابوالقاسم خان اعتراض می‌کند و بدون ترس و رودربایستی انتقادهای و پیشنهادهای خود را مستقیماً به او می‌گوید. به همان اندازه که به رفتارهای خان کاکا انتقاد می‌کند، از یوسف حمایت می‌کند و حتی در برابر تشرهای خان کاکا نسبت به یوسف، حمایت خود را از یوسف علناً بیان می‌کند. «ثواب می‌کند. اگر نتواند دنیا را بخرد، آخرتش را خریده. به علاوه خان کاکا تو چه کار به کار او داری؟ از مال تو که نمی‌بخشد.» (همان: ۲۳)

در ماجرای خواب‌هایی که زری درباره یوسف دیده، و عمه خانم آن‌ها را تعبیر می‌کند، بار دیگر غلبه جنبه «والد» بر شخصیت او نمایان می‌شود.

«زری در خواب می‌دید ... که موقع امتحان است و او در برابر یک ممتحن اخمو و سیاه‌چرده ایستاده، اما هرچه کوشش می‌کند جواب سؤال‌ها را نمی‌داند. ... عمه دستور داد که یک لقمه نان از یک گدا گدایی کند و بخورد بلکه سؤال‌ها یادش بماند. یک شب زری خواب دید که یک اردهای دوسر، شوهرش را ... درسته با اسب بلعیده... این خواب را عمه به راحتی تعبیر کرد و گفت که زینگر مسخره خاص و عام می‌شود، اما یوسف در شکم ماهی، مثل یونس صبر و تحمل یاد می‌گیرد. ... چند شب بعد باز خواب دید که حاکم یوسف را با دست خودش در تنور نانوايي انداخته؛ یوسف جزغاله شده. کورمال کورمال از تنور درآمده. عمه در تعبیر این خواب گفت که: آتش یعنی همان آتشی که بر ابراهیم خلیل الله گلستان شد و اینکه از آتش درآمده، یعنی که امتحان خود را داده. ... تنور هم واضح است؛ همان تنوری است که زن خولی بچه‌های مسلم را در آن قایم کرده بوده. جزغاله شدن هم علامت روسفیدی است چرا که خواب زن واضح است که چپ است. و شب دیگر دمدمه‌های صبح زری خواب دید که کلو با تیر و کمانی، قلوه سنگی درست وسط پیشانی یوسف انداخته. این خواب را عمه اصلاً تعبیر نکرد و گفت که خواب دم صبح اصلاً تعبیر ندارد.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۳۸-۲۳۷)

این تعبیرهایی که عمه خانم درباره خواب‌های زری بیان می‌کند نشان‌دهنده باورهای دینی و بعضاً خرافاتی است که در «والد» او ذخیره گردیده‌اند و او همچون یک مادر برای تسکین خاطر زری از این تعبیرها بهره می‌گیرد.

عمه خانم با تکیه بر پیشینه‌ای که از والدین خود به ارث برده در ماجرای عزاداری برای یوسف، بار دیگر جنبه «والد» خود را نشان می‌دهد: «خان کاکا! فعلاً تو هستی و نعش برادر. منشین و تماشا کن که خونش پایمال شود. زری نگاهش کرد و یادش به حضرت زینب افتاد.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۲۹۱)

از ویژگی‌های بارز جنبه «والد» عمه خانم، که جنبه حمایتی دارد و برای رهایی از آشفتگی و پریشانی آن را به کار می‌برد، کناره‌گیری است. «الکل و مواد مخدر از جمله وسایلی است که موجب تسکین فوری ولی کوتاه مدت سردرگمی می‌شود. مردم همچنین با کنار کشیدن خود از فعالیت‌های اجتماعی، توی لاک خود می‌روند و انزوا و گوشه نشینی اختیار می‌کنند.» (هریس و هریس، ۱۴۰۰: ۱۳۱) فردی که در کودکی به خاطر حمایت‌های والدین از خطرات محفوظ مانده است، اگر نتواند به درستی امر و نهی‌های والدین را تحلیل و بررسی کند، در بزرگسالی نیز هنگامی که نیاز به حمایت را در خود احساس کند، با جنبه والد به حمایت از خود می‌پردازد. این فرد برای حمایت از خود و رهایی از هرگونه تهدید و خطر به کناره‌گیری از اجتماع روی می‌آورد. (همان: ۱۵۰-۱۴۹) عمه فاطمه به تریاک اعتیاد دارد و علاوه بر آن قصد دارد، شهر خود را ترک کند و به کربلا برود و در آنجا ساکن شود. «من که می‌گذارم از این ولایت می‌روم. می‌روم مثل مرحوم بی‌بی‌ام کربلا مجاور می‌شوم.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۶۱) «امام حسین خودت این بنده بی کست را طلب کن. ... آدم را قلیانی می‌کنند. تریاکی می‌کنند. به آدم سخت می‌گیرند. ... خدایا ناشکری نمی‌کنم اما در این دنیای تو غیر از غصه چیزی نفهمیدم... اقل کم بگذار به این یکی آرزویم برسم. آواره‌ام کن. آواره‌ام کن.» (همان: ۶۵)

به طور کلی می‌توان گفت، جنبه «والد کنترل‌گر مثبت» بر سایر جنبه‌های شخصیتی فاطمه خانم غلبه دارد که از ویژگی‌های آن واکنش کنترلی و مراقبتی و «توجه خاص به شخصی که به او کمک می‌کنیم» (جونز و استوارت، ۱۳۸۹: ۶۴) می‌باشد. این واکنش برعکس رفتارهای ابوالقاسم خان با تحقیر طرف مقابل همراه نیست و انگیزه‌ها و اهداف پنهانی دیگری در پس آن وجود ندارد. اما جنبه «والد» وی برای پوشاندن ضعف‌های خود از کناره‌گیری و انزوا استفاده کرده است.

خسرو: فرزند ارشد یوسف و زری است که بسیار تحت تأثیر پدر خود قرار دارد و خود یوسف هم معتقد است که کار ناتمام او را تمام خواهد کرد. وقتی شب‌ها هنگام خواب بالای سرش می‌رفت و می‌گفت: «پسرم! اگر من نتوانستم، تو خواهی توانست.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۷)

سؤال‌هایی که خسرو، با هوشیاری از پدرش می‌پرسد، دال بر این موضوع است که او می‌خواهد از پدرش تعلیم بگیرد و شبیه او شود. «پدر! اجازه می‌دهی من هم بیایم تماشا؟» (همان: ۲۸)، «پدر! چرا من اینقدر سحر را دوست دارم؟» (همان: ۲۹)، «پدر! خیلی دردش خواهد آمد؟» (همان: ۲۹)، «پدر! آن اسب‌های گله که قصه‌شان را گفتید، دهنه و نعل که ندارند؟» (همان: ۳۰)

علاقه خسرو به اسب هم به خاطر علاقه‌ای است که پدرش نسبت به اسب دارد و این علاقه از پدرش به او رسیده است. زمانی که خسرو متوجه می‌شود که اسبش را دختر حاکم برده و مادرش به دروغ به او گفته که اسبش مرده است، جنبه «والد» شخصیت خسرو بسیار واکنش شدیدی از خود نشان داده و مادرش را مورد مؤاخذه قرار می‌دهد. «مادر! چرا این همه دروغ گفتی؟ چرا؟» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۲۲) «در جنبه والد شخصیت انسان، تمام کدها، خطاها و قوانین و مقرراتی که بچه از پدر و مادر خود شنیده یا در رفتار آنها دیده محفوظ است. ... همچنین هزاران هزار نکن‌هایی که مثل بمباران‌های مداوم بر سر او فرو می‌بارد. ... خطاها و هشدارهای ... هرگز دروغ نگو... به زن‌ها اعتماد نکن...» (هریس، ۱۳۹۲: ۳۲-۳۱)

حتی «کودک» هم به کمک «والد» می‌آید و واکنش خسرو شدیدتر از پیش می‌شود. «خسرو لج کرد. صدایش را بلندتر از پیش کرد و فریاد زد: یا بچه خوابیده، یا خانم‌ها می‌ترسند. چقدر زن‌ها ترسو و دروغگو هستند. فقط بلدند، گور بکنند و دفن کنند و بعد گریه کنند.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۲۲) این سخنان تقلیدی است که خسرو از والدین خود و جانشینان آنها آموخته و در اینجا بازگو می‌کند. جانشینان والدین خسرو، افرادی چون ابوالقاسم خان و آقای فتوحی هستند که خسرو بعد از پدر و مادرش با آنها ارتباط زیادی دارد. آن‌جا که خان کاکا در جواب عمه که گفت، می‌خواهد از اینجا برود، گفته بود: «بی‌خود

نگفته‌اند که زن‌ها ناقص العقلند.» (همان: ۶۰) و یا به خسرو گفت: « به حرف زن‌ها گوش نکن، همه‌شان ترسو هستند» (همان: ۶۱)

یکی دیگر از اشخاصی که خسرو بسیار از او تأثیر پذیرفته است، آقای فتوحی است که به عنوان جانشین والدین برای خسرو عمل می‌کند. « اولین حرفی که آقای فتوحی زد، همین بود. گفت آدم باید پل‌ها را خراب کند تا راه برگشتن نداشته باشد.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۲۶) یا «به قول آقای فتوحی: وقتی جامعه درست شد، دیگر هیچ کس دیوانه نمی‌شود و همه جا باغ می‌شود.» (همان: ۱۲۶) در ادامه زری به او گفت: «اگر من سر قضیه سحر دروغی گفتم، به دستور عمویت بود. به علاوه نمی‌خواهم در یک محیط پر از دعوا و خشونت بار بیایید. می‌خواهم دست کم محیط خانه آرام باشد تا... خسرو حرف مادر را این طور تمام کرد: تا به قول آقای فتوحی، گوساله‌های چشم بسته‌ای باشیم و خودمان نفهمیم کی گاو می‌شویم.» (همان: ۱۲۷)

همان طور که دیدیم، خسرو بسیار تحت تأثیر «والد» خود قرار دارد و در این زمینه از پدرش و آقای فتوحی که جانشین والد است، بسیار الگوبرداری کرده است. «خسرو بلند شد و گفت: حالا خواهید دید من چه می‌کنم. پسر پدرم نیستم اگر سحر را از چنگشان در نیاورم. به خود حاکم کاغذ می‌نویسم. اگر جواب نداد، خودم می‌روم پیشش. پدرم و استادم، آقای فتوحی، راست می‌گویند؛ خودم باید مشکلم را حل کنم. اگر حاکم راهم نداد، سعی می‌کنم گریه نکنم. اگر گذاشتم دیگر کسی اشک مرا ببیند.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۱۲۹)

خسرو حتی پس از مرگ پدر خود، باز هم او را به یاد می‌آورد و او را به عنوان الگوی خود در خاطر دارد. و حتی برای آن که غم مادرش تازه نشود، درباره مرگ پدرش هم سخن نمی‌گوید و به گونه‌ای سخن می‌گوید که مادرش ناراحت نشود. نه مادر؛ از پدرم که عزیزتر نیستم. او وقتی تیر خورده... حرفش را ناتمام گذاشت و به روی مادرش خندید و گفت: تازه درد هم بکند، خوب می‌شود.» (همان: ۳۰۲)

می‌توان گفت، شخصیت خسرو متشکل از رفتارها و احساس‌هایی است که از پدر و مادر خود آموخته‌است. او سعی می‌کند در برابر ظلم سکوت نکند و در زمینه گرفتن حقوق خود کوتاه نیاید و یا کارهایی را که والدین او در موقعیت‌های مختلف انجام داده‌اند، تقلید می‌کند. مانند زمانی که پای اسبش در اثر زمین خوردن، دچار جراحت شده بود و او برای بهبود آن اقدام کرد و فندق سایید و به پای اسبش مالید. این موضوع در واکنش‌های جنبه «والد» خسرو مشهود است.

جنبه «کودک» خسرو هم تحت تأثیر رفتارهای مادرش و اقتضای سنش، واکنش نشان می‌دهد. چنان که در هنگام نعل کردن اسبش، بسیار ناراحت بود و نزدیک بود گریه کند. همچنین جنبه «بالغ» خسرو هم گاهی وارد عمل می‌شود و سعی می‌کند کنترل شخصیت او را در دست بگیرد و در جهت تقویت خود اقدام می‌کند. همانند زمانی که به خاطر خوش آمد و تسکین اندوه مادرش «به روی مادرش خندید و گفت: تازه درد هم بکند، خوب می‌شود.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۳۰۲) اما این جنبه «والد» است که قدرت بیشتری دارد و رفتارهای خسرو را بیشتر تحت شعاع قرار داده است.

سرچنت زینگر: یک مأمور انگلیسی است که به عنوان فروشنده چرخ خیاطی در ایران فعالیت دارد و به زنانی که از وی چرخ خیاطی خریده‌اند، خیاطی آموزش می‌دهد. اما پس از آغاز جنگ جهانی دوم، لباس افسری پوشیده و ماهیت واقعی خود را آشکار می‌کند. زری با دیدن او در این کسوت جدید، «اندیشید: خیلی طاقت می‌خواهد که آدم هفده سال به دروغ زندگی کند؛ کارش دروغی، لباسش دروغی و سرتاپایش دروغ باشد؛ و در کار دروغی خود، چقدر هم مهارت داشت.» (همان: ۷)

یوسف با زینگر رابطه خوبی نداشت و به خواسته‌های او در زمینه فروش آذوقه به انگلیسی‌ها، جواب مثبت نمی‌داد. در یک مهمانی، روی یک میز نقشه ایران پهن شده بود و یوسف و زینگر در آن جا بودند. زینگر با اشاره به نقشه ایران گفت: «به سلامتی ایران، کیلی بوزورگ ترین از فرانسه. و تهران بوزورگ تر از... از ویشی.» (دانشور، ۱۳۴۹: ۳۴) او تلاش دارد این گونه

با ایجاد یک ارتباط متقابل با انگیزه پنهانی، یک «بازی» را آغاز کند و به هدف خود برسد. همچنان که چندین سال در میان مردم، خود را به عنوان نماینده فروش چرخ خیاطی نشان داده بود ولی انگیزه اصلی او چیز دیگری بود. زینگر با به کار بردن واژگانی مانند: «بوزورگ ترین و بوزورگ تر»، «کودک» یوسف را هدف گرفته و انتظار دارد او نیز با «کودک» خود به زینگر جواب بدهد؛ اما یوسف جواب بالغانه به او داد و ارتباط متقابل آنها قطع شد و همین موضوع سبب خشمگین شدن زینگر گردید. «اگر توانست، جنگ کن... وقتی دریدیم، کون نداشت. عوض کون، کاه پر کرده بودی.» (همان: ۳۴) پس از اینکه یوسف جواب محکمی به زینگر داد، او نزد خان کاکا رفت و گفت: «به برادران اندرز کونید. خدا با شما نعمت می‌دهد؛ بدهیدش به ما. این نعمت مال همه؛ مال بشر. این همه برای شما زیاد. لازم نبود.» (همان: ۳۵) اما با جوابی که یوسف داد و منظورش این بود که زینگر می‌خواهد آنها را گول بزند، «مثل اینکه زینگر جا خورد. صورت و گردنش قرمز تر از پیش شد...» (همان: ۳۵) از رفتار زینگر با شخصیت های داستان مشخص می‌شود که او با کمک جنبه «والد» با آنها رفتار می‌کند و حتی به آنها امر و نهی می‌کند اما در رابطه با یوسف که به خواسته‌های او تن نمی‌دهد، و حتی پاسخ‌های ناخوشایندی به او می‌دهد و از جایگاه او ترسی ندارد، خشمگین می‌شود و نمی‌تواند خشم خود را پنهان کند و جنبه منفی «کودک درون والد» بر شخصیت او غلبه می‌کند.

رفتار شخصیت‌های رمان سووشون نمونه‌ای از رفتار جامعه واقعی آن دوره است که نویسنده به عنوان نماینده جهان بینی جامعه خود، این رفتارها را در قالب این رمان نشان داده است. چرا که هر اثر ادبی برجسته دارای چهار مشخصه روشن است که در این رمان هم می‌توان مشاهده نمود:

- ۱- منش دقیقاً منسجم اثر که هم ارز مسائل اجتماعی زمانه است.
- ۲- غنای آن که به حداکثر آگاهی ممکن نویسنده مربوط می‌شود.
- ۳- منش واقعی یا ممکن مجموعه عناصری که اثر را تشکیل می‌دهد. پس اگر دنیای نویسنده شبیه واقعیت زمانه او نیست، آرزوی گروه او را وصف می‌کند.
- ۴- منش غیر فلسفی اثر: چون هر اثر ارجمند، راه های عملی نشان می‌دهد و به صورت مفاهیم فلسفی بیان نمی‌شود.» (گلدمن، ۱۳۸۲: ۱۵)

رمان سووشون دقیقاً مسائل اجتماعی شهر شیراز را در دوره جنگ جهانی دوم به تصویر می‌کشد که بیانگر اوضاع کل کشور ایران نیز می‌باشد. حداکثر آگاهی ممکن نویسنده، می‌تواند مسائلی از قبیل دفاع از حقوق زنان، مبارزه با استبداد و به پا خاستن در برابر ظلم و ستم باشد که همگی در این رمان به چشم می‌خورند. همچنین مسائلی از قبیل مبارزات روشنفکران و دخالت تدریجی زنان در امور سیاسی و اجتماعی و حتی قیام در برابر انگلیسی‌ها اگر چه شبیه واقعیت زمانه نیست، اما آرزوی جامعه آن دوره و خود نویسنده است. خانم دانشور قصد دارد از این طریق به مردم جامعه خود راهکاری عملی برای مبارزه با استبداد و دفاع از حقوق زنان نشان دهد تا هم در مسیر آگاهی جامعه گام برداشته و هم جهان‌بینی و آگاهی ممکن گروه خود را بیان کرده باشد.

۳- نتیجه

وضعیت روانی و شخصیت افراد با شرایط جامعه ارتباط مستقیم دارد و این موضوع در رفتار شخصیت‌های رمان سووشون نیز متأثر از جریانها و تحولات سیاسی و اجتماعی، مشاهده می‌شود. جامعه آن دوره که هنوز درگیر برخی مولفه های اجتماعی و فرهنگ و سنتهای بومی، نظیر: نظام ارباب - رعیتی، مردسالاری و عدم توجه به زنان و حقوق آنهاست، ناخواسته درگیر مسائل جنگ جهانی و هجوم بیگانگان شده است. ظلم و استبداد طبقه حاکم و تزویر و زورگویی انگلیسی‌ها، بر مردم و

شخصیت آنان نیز تأثیر گذاشته و باعث شده تا بسیاری از شخصیت‌ها خودکامه و مستبد باشند و جنبه «والد» بر رفتار آنها غالب شود. تسلط «والد مستبد» بر شخصیت افراد کاملاً مشهود است و حتی فردی همچون یوسف که دارای شخصیتی متعادل و سازگار است، مجبور می‌شود برای ایستادگی در برابر محرک‌های «والد» دیگران از جنبه «والد» خود استفاده کرده و حتی خانواده خود را نیز به چنین رفتارهایی مجبور نماید چنان که زری پس از مرگ او جنبه «کودک» خود را کنار گذاشت تا بتواند از حقوق خود و خانواده و جامعه‌اش دفاع کند. به دلیل نظام سنتی حاکم بر جامعه که زنان را زیر دست و مقهور سلطه مردان می‌دانست و اجازه نمی‌داد در مسائل کلان دخالت کنند، جنبه «کودک» بر شخصیت آنها غالب شده و در نتیجه ارتباط متقابل مردان و زنان در جامعه داستانی سووشون از الگوی ارتباطی «والد به کودک» تبعیت می‌کند و اگر در پایان داستان می‌بینیم که شخصیت اصلی که یک زن است، دگرگون شده و همه موانع و محدودیت‌ها را کنار می‌زند، به خاطر هم ارزی با واقعیت جامعه نیست بلکه نویسنده می‌خواهد از این طریق، جهان بینی و آرزوی خود و همفکران خود را بیان کند

۴-منابع

قرآن کریم.

امیدعلی، حجت اله (۱۴۰۰) فروغ و سیمین، اراده معطوف به سنت شکنی، پژوهشنامه ادب غنایی، دوره بیستم، شماره سی و نه، صص ۶۴-۴۵.

برن، اریک (۱۳۹۸) تحلیل رفتار متقابل، ترجمه اسماعیل فصیح، چاپ چهاردهم، تهران: فرهنگ نشر نو.

پرستش، شهرام (۱۳۹۰) روایت نابودی ناب، چاپ اول، تهران: ثالث.

جونز، ون و استوارت، یان (۱۳۹۸) تحلیل رفتار متقابل، روش‌های نوین در روان‌شناسی، ترجمه بهمن دادگستر، چاپ سی و یکم، تهران: دایره.

حجاجی، عزیز و زری فام، حسین (۱۳۹۴) نقد روان‌شناختی داستان موسی و شبان مثنوی از دیدگاه نظریه اریک برن، پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، شماره یک (پی در پی ۲۱)، صص ۳۲-۱۱.

حسن لی، کاوس و سالاری، قاسم (۱۳۸۶) نشانه‌های فمینیسم در آثار سیمین دانشور، مطالعات زنان، سال پنجم، شماره یک، صص ۲۵-۵.

دارابی، جعفر (۱۳۸۸) نظریه‌های روان‌شناسی شخصیت. تهران: آبیژ.

دانشور، سیمین (۱۳۴۹) سووشون، چاپ دوم، تهران: خوارزمی.

دریانورد، سمیه، محمودی، محمدعلی و عباسی، محمود (۱۴۰۲) بحران هویت زنان در دو رمان جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان از سیمین دانشور، پژوهشنامه ادب غنایی، دوره ۲۱، شماره ۴۰، صص ۷۶-۵۹.

زری فام، حسین، دهقان، علی و فرضی، حمیدرضا (۱۳۹۷) تحلیل رفتار متقابل جنبه کودک در شخصیت‌های داستانی مثنوی بر اساس نظریات اریک برن، پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، شماره ۲ (پی در پی ۳۲)، صص ۷۶-۴۳.

رضی، احمد و حاجتی، سمیه (۱۳۹۱) تحلیل رفتار متقابل شخصیت‌ها در داستان شیر و گاو از کلیله و دمنه، پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، دوره جدید، سال چهارم، شماره یک (پیاپی ۱۳)، صص ۵۶-۳۹.

عباس‌زاده، خداویردی و طاهرلو، هانیه (۱۳۹۰) سیمای زن در آثار سیمین دانشور، بهارستان سخن (فصلنامه علمی پژوهشی ادبیات فارسی)، سال هفتم، شماره ۱۸.

عمران نژاد، نسرین، عادل زاده، پروانه و پاشایی فخری، کامران (۱۳۹۷) تحلیل رفتار متقابل شخصیت‌های تاریخ بیهقی بر اساس نظریه اریک برن، پنجمین همایش متن پژوهی ادبی.

فرزاد، عبدالحسین (۱۳۸۸) *درباره‌ی نقد ادبی*. تهران: قطره.

قنبری، بیتا و دائی زاده جلودار، امین (۱۳۹۵) تحلیل جامعه شناختی آثار سیمین دانشور، جامعه پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شماره چهارم، صص ۱۵۷-۱۳۱.

کارخانه‌ای، بهرام، ۱۳۸۵، تحلیل رفتار متقابل، چاپ اول، تهران: شهر آب.

گلدمن، لوسین (۱۳۸۲) نقد تکوینی، ترجمه محمد تقی غیاثی، چاپ اول، تهران: نگاه.

هریس، امی ب و هریس، تامس آ (۱۴۰۰) ماندن در وضعیت آخر، ترجمه اسماعیل فصیح، چاپ سی و دوم، تهران: نشر نو.

هریس، تامس آنتونی (۱۳۹۲) وضعیت آخر، ترجمه اسماعیل فصیح، چاپ بیست و نهم، تهران: نشر نو.